

MILAN PRELOG

U Zagrebu je rođen 8. veljače 1879. i ondje je i završio svoj život 24. prosinca 1931., život mukotrpan pregaoca intelektualca sa svima utezima čemera što ga daje tjeskobna naša društvena sredina u krutoj borbi za opstanak, za prevlast i za podništavanje bližnjih svojih. Od malih nogu je Milan Prelog prelazio sve stupnjeve takove kalvarije, čovjeka prepuštena sama sebi, ali je ipak iz dana u dan pobijedivao grube nedaće materijalnoga zla. Što je iz sebe izgradio zahvaljuje svojoj ustrajnosti, pregaranju i vedrini (i ako ranjavane) duše, koja ga je i pored najvećih ambicija čuvala od ponora lakomislenosti. Dugi je niz godina bio zaturen u provincijskom ambijentu, međutim nije potonuo u šablone svagdašnjice; probijao se suzbijan od koraka do koraka, da se, napokon, uspne na razine radnosti koje su mu bile cilj. Život je, dođuše, kako je tekao, zagrebao u nj mnoge brazde. Mnoge su stranice ostale neispisane, nekoje poludovršene, i nije mu bilo dano da dolista do normalnoga kraja. Mnogstvo je njegovih sila bilo sticajem tzv. prilika neiskorišćeno, glavno pisanje reproduktivno-kritičarsko, pojedine pak energije bile su uperene i u kolotečine u koje nije trebao ulaziti, dok je njegova domena zurila neispunjena. I tako je *Historicus* nestao sa 52 godine života, ostavivši razbacane tragove radina života, prešućen a pokopan u skladu sa životom svojim, bez pompe i ispraznih govora. Povrh uspomene na nj strši međutim teza Tacitusa: »...adeo virtutes temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur« (*Vita Iulii Agricolae*). A on kao da je otišao s riječima A. G. Matoša, prinarođena Zagrepčanina, koji u ime mnogih prešućenih pregalaca Kroatije klicaše neminovnom nostalgijom: »Zdravo, dosadni i dragi grade, u kojem se ni ne umire kao u velikom, lijepom, slobodnom svijetu i u kojem smo više tuđinci nego u tuđini...«

Prelog po familiji potječe iz moslavinske Gračanice, seljački je koljenović i učiteljski sin. Težački je atavizam spasio inače krhko njegovo tijelo u tegobama života. Djakovanje mu je proteklo u Zagrebu. Do VII. je razreda bio u nadbiskupskom orfanatrofiju, a tada je svojevolumno istupio, ne osjećajući u sebi poziva za svećenički stalež. Probijao se potom, maturirao 1896. pripadajući prvoj »realističkoj« generaciji hr-

vatskoj uoči Moderne i Secesije i u vezi s naraštajem Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića, kojima je Meka postao Masarykov Prag u kojemu je i Prelog dovršio svoje sveučilišne nauke. U Zagrebu je prije toga bio revan djak tadašnjih predstavnika historijske nauke, Natka Nodila i Tadije Smičiklase. Njihovo naziranje života i po-

Dr. Milan Prelog

sebno povjesnice južnih Slovjena nema sumnje da ga je također silno impresioniralo te je udario njihovim tragovima. No uz to je morao argatovati, po muzejskim pisarnicama i sl. Preturivši težak stadij školovanja izbio je poletom brzo na javu. Savladao je i brige strogih filozofijskih ispita namah iza apsolutorija. Već 1900. — bile su mu dakle istom 22 godine — objavljuje svoju doktorsku disertaciju »Boje Chorvátů s Benátčanů za národní dynastie« (V Praze 1900. 8° 44 p.). Ova, po naravi stvari, djač-

ka P. radnja radena je na osnovi tada aktualne naučne literature i izvora metodom genetičkom, svestrano i jasno, a to je načelo autoru ostalo i kasnije stalnom vodi ljom. Tu se nižu materialia koja je sabrao i obradio Rački, Ljubić i Smičiklas, pa Tafel u. Thomas (Urkunden zur älteren Handels- u. Staatsgeschichte der Republik Venedig), zatim Thomas Archidiaconus, Dandolo, Lucius, te Simonsfeld (Kurze Venezianer Annalen, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde I. Hannover 1876.), Dümmler (Über die ält. Gesch. d. Slawen in Dalmatien, Sitzungsberichte d. Akademie Wien XX), Romanin (Storia documentata di Venezia I. V. 1853.), Gfrörer (Byzantinische Geschichten) itd. itd. 1901. je rigorozirao kod Golla, i još prije kod Masaryka i Drtine, pa je 1901. i promoviran na Karlovu universitetu na čast doktora filosofije.

Još g. 1900. izišao je — i to u Pragu — P. prevod iz »Lidove Knihovny« Krejčijeva spisa »Kako se razvijao moderni svjetovni nazor«, dokument stremljenja tadašnjih mladih hrvatskih modernista i realista u opredijeljivanju prema socijalizmu a u želji borbe protiv »vladinog tiranstva i strančarskog preziranja naših rodoljuba«. Hoćemo da nas moderne ideje... protresu iz naše sredovječne idile... Nemamo velikih iluzija... Odviše dobro poznajemo naše odnošaje...« itd., itd. I doista je P. svoju energiju skrenuo poslije na realnije tle, ali je u osnovici cijelo vrijeme ostao izdanak Hrvatske Moderne, Secesije, puntar svoje vrste, suradnik karlovačkog »Svjetla«, djak Masaryka i Drtine i drug generacije Anno 1895. Po svršetku nauka morao se uhljebiti, postao je »namjesni učitelj za vrijeme potrebe« (kako se to već onda zvalo) i prvo mu je mjesto službovanja bila Petrinja. Ideja slovanske uzajamnosti ne samo južnih nego naročito s najkonstruktivnijim dijelom, recte s Česima, postade mu pravi ideal upravo do posljednje publikacije.

Od rujna 1902. do rujna 1903. službovao je P. u Banjaluci a potom u Sarajevu. Za sve vrijeme svog petnaestgodišnjeg službovanja u Sarajevu bio je P. značajna kulturna olina u tom gradu i svoju najobilniju publicističku produktivnost upravo je razvio ondje.

Niz godina surađivao je prije svega u tamošnjem časopisu »Školski Vjesnik«, pa je tu objavio:

1905. — »Nesavremenost istorijske nastave u našim srednjim školama« (str. 268. do 276.).

— Dr. Georg A. Lukas: Studien über die geographische Lage des österreichisch-ungarischen Occupationsgebietes und seiner wichtigeren Siedlungen (str. 693.—696.).

1906. — Franjo Zubčić, profesor velike

gimnazije u Sarajevu, umro 29. aprila 1906. (str. 290.—291.).

— Zemljopis za srednje škole Richter-Modestin (str. 647.—650.).

1907. — Die Entwicklung der geographischen Lehrmethoden im XVIII. und XIX. Jahrhundert, Rückblicke und Ausblicke von Dr. Christian Gruber (str. 423.—427; 509. do 512.).

— Pruvoda Bosnou a Hercegovinou. Stavil Ferdinand Velc. (str. 602.—603.).

1908. — Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola Bosne i Hercegovine. Sastavio Emilijan Lilek (str. 475.—478.).

1909. — Sociologija i srednja škola (str. 28.—41.; 181.; 286.—295.).

Već u II. godištu »Savremenika« t. j. 1907. postaje P. stručnim referentom za historiju, pa je tomu časopisu, koji je korespondirao i kulturno i politički njegovu uvjerenju ostao do kraja revan suradnik. Radio je dakle iz Sarajeva, gdje je rad bio dosta težak, bez dovoljno veze sa zagrebačkim centrom i bez potrebnih naučnih pomagala, koja bi mu bila omogućila bolji razvoj. Nužno se javljao pod pseudonimom Historicus (skriveno) i sa šiframa. On je iz bosansko-hercegovačke provincije zapremio dakle jedno vidno kritičarsko mjesto, koje ga je poticalo na intenzivnu stručnu lekturu. Postao je, što no riječ, laudator & damnator temporis acti. Već se iz prvih prikaza ovog naučno-publicističkog rada, što no je bio pretežan dio P. aktivnosti, razabira upravo silna načitanost i vrlo solidna sprema za vrijeme studija. Tokom vremena P. je taj svoj kapital samo još usavršavao. O metodologiji imao je P. ispravne, na mahove i profinjene pojmove. Vidi se da je prošao dobru stručnu školu što se tiče historiografske tehnike. Ima doduše gdje gdje i ironije i oštine. Ali to je idealisanje za što boljim stanjem naše domaće historiografije. Prema naravi stvari i prema ličnim odnosima (a ti su kod nas, nažalost, bili od uvijek premjerodavni) P. prikazi nijesu prosječno bili odveć kolorirani. Valjalo mu je i na očigled političkih prilika kao činovnik u c. kr. okupiranijem zemljama uhvatiti dosta neutralan ton i mnogo blaže nego li je i Rankeov zahtjev »wie es eigentlich gewesen ist«. Taj procijep u njemu zapaža se odmah već u referatu o Cvijićevu svetosavskom govoru (O naučnom radu i našem univerzitetu 1907.), kada je pored parafraze smogao da naglasi, kako »naše prilike slične mnogo onima u Srbiji«.

Govoreći o I. dijelu Šišićeve »Hrvatske povijesti« (Matica Hrvatska 1906.) kaže P. kako se potpuno opravdano možemo danas potužiti na veliko siromaštvo u našoj znanstvenoj literaturi. »Na nekim područjima nemamo uopće samostalnih radnika, pače ni

dobrih kompilatora. Doživjeli smo i to, da je zbog nedostatne kontrole i naš najviši znanstveni zavod (?) štampao prosti plagijat... Iz tog općenitog siromaštva valja izuzeti svakako našu domaću historiografiju...« mislio je P., ugodno se sjećajući Smičiklasovih napora pa uz kratke zamjerke odobrava Šišićev nastup te završava: »Mnogomu laiku bit će u Šišićevoj povijesti što šta novo, što je stručnjacima odavna poznato. Možda će se naći i takovih, koji će ga objediti i s nepatriotizma. »Najnovije doba hrvatske povijesti« dr. Rudolfa Horvata (Matica Hrvatska 1908.) P. nije dobro primio, zamjerajući piscu pretjeranu žurbu poradi koje djelo ne može zadovoljiti ni »šire slojeve«, niti inteligenciju, za koju dr. Horvat s pravom veli, da u velikom svom dijelu ne zna novije doba hrvatske povijesti. Ovom recenzijom P. je znalački ispresijecao loše strane pokazavši, da je sam stručno, suvereno vladao materijom o kojoj je riječ, te mislim, da je jedna od najzrelijih P. kritika. Svestrana P. pažnja po području historijskih edicija navela ga je, da u »Savremeniku« ocijeni i žigoše neispravnosti u Helmoltovoj »Weltgeschichte« o južnim Slovcjenima. Tom zgodom dobro reče, a misao važi i za današnje prikaze Jugoslavije po stranim enciklopedijama: »Milkowiczewa povijest južnih Slavena u Helmoltovoj svjetskoj povijesti morala bi nas opet poučiti, da je skrajnje vrijeme, da se sami pobrinemo, kako bi strani svijet bio o nama i našoj povijesti bolje informiran«. Konačno je te godine P. dao i vrlo povoljan sud o disertaciji Božoljuba Krnica »Judicium generale...« (otisak iz »Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva« 1907.). Od većih priloga u »Savremeniku« te godine napisao je P. članak o Natku Nodilu (pod pseudonimom Historicus) u povodu istoimenog essay-a Janka Koharića, dok je sitnije stvari signirao šifrom »Dr. M. P-og«. P. je bio Nodilov djak na sveučilištu, a dijelio je poslije i njegove kulturne i političke nazore, pa je u tom duhu i interpretirao sliku svoga učitelja, »koji je učinio po mom mnijenju jednu samo pogrešku: predugi pasivitet na sveučilištu. Aktivnost njegova kao sveučilišnog profesora bila bi našu mladost davno prije sačuvala frazerije i praznine i privela realnom radu«. — Po svom političkom uvjerenju P. se brojio među tako zvane tadašnje naprednjake i boraveći u Sarajevu zauzeo je stav, kada je iste te 1907. g. ondje izišla brošira »Hrvatska Bosna (Mi i »oni tamo«)«, napisavši za »Savremenik« negativno žestok prikaz u broširi iznesenih nazora i tvrdnja o »Vlahosrbima«. Prikaz je izazvao polemiku na koju se P. vratio u »Savremeniku« 1908. kada je mnogo rizikovao tim svojim istupom lično. I te je godine u tom časopisu bio hroničar naših stručnih publikacija. Priopćio je u po-

vodu osamdesetogodišnjice Lava Nikolajevića Tolstoja (1828.—1908.) članak o njemu, pa o Šišićevoj ediciji »Kralj Koloman i Hrvati godine 1102.« (Zagreb 1907.), o Gruberovoj »Dalmaciji za Ludovika I. 1358.—1382. I. dio 1358.—1367. (Iz »Rada«), naglasivši — smiono — kako ovaj akademik »spada među najbolje i najozbiljnije radnike na polju naše domaće historije«. I publikaciju dr. I. Kržanića i Jos. Barača »U koljevci hrvatske povjesnice, Rad »Bihaća«, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u prvom deceniju njegovog opstanka« (Zagreb 1907.) P. je osvijetlio još danas i te kako važnom opaskom: »Nema valjda naroda, koji toliko rado pripovijeda o svojoj velikoj i slavnoj prošlosti, kao što smo mi Hrvati. Činilo bi se, da smo u jednakom razmjeru i spremni, da podupiremo i one naše narodne i prosvjetne inštitucije, koje idu za tim, da nam otkrivaju našu prošlost, koja je prilično tamna. Mislim, da bi o ovom drugom, kad bi se počelo ispitivati izašle na vidjelo gorke činjenice, koje bi nam natjerale rumen stida na naša lica...«. Te godine zainteresovala ga je još i beogradska publikacija Sr. J. Stojkovića: Kraljević Marko. Literarno istraživanje uzroka njegove slave i popularnosti u srpskom narodu (1907.) te je i nju prikazao u »Savremeniku«.

Kao vrlo revan član sarajevskog »Hrvatskog Kluba« (antipod tamošnjem tadašnjem »Herrenklubu«) nije mogao mimoći ni nacionalnu orijentaciju muslimanskog »Behara« 1908., pogotovo, kad je uredništvo preuzeo Lj. Dvorniković, pa je dao markantne prikaze u IX. godištu (1908./1909.) pišući već s nekom predispozicijom budućeg povjesnika Bosne o Bašagićevoj »Kratkoj uputi u prošlost Bosne i Hercegovine 1463.—1850.« (str. 13.) koja je izišla još 1900. P. kaže m. o. »...Mnogo je toga dakako Bašagić samo mogao zabaciti onako mimogredce, materijal je bio preogroman, da ga sasvijem ovlada, ali je zato dao inicijative, i ja se ne mogu dosta načuditi, da njegova dubokim patriotizmom zadahnuta knjiga nije potaknula osobito muslimansku omladinu na proučavanje tolikih zanimivih samo nabačenih momenata iz historije Bosne od njezina pada... Ako Bašagić bude htio, da mu djelo njegovo u drugom izdanju bude imalo karakter sasvijem ozbiljnog znanstvenog rada, u prvom će redu pomno morati podvrci reviziji vrela istočna i zapadna. Nekako se i odviše Bašagić u svojoj »uputi« pozdaje u svoja turska vrela tako da mi se čini na mnogim mjestima, da je zašao u drugi ekstrem, a tomu svakako valja objektivan istraživalac da izbjegne. Ne uzimam za osobit grijeh, što se B. kadkada u svom patrijotizmu dao zanijeti i u panegirike, premda držim da to znatno slabi znanstvenu cijenu njegova djela. Umjerenosti u drugom izdanju

ne će škoditi. Svakako će morati otpasti kao suvišan balast i velik broj anegdota i usmene predaje. Znamo da to zasladjuje pripovijedanje i može bitnu suhoparnost, ali u ozbiljnu historiju ne spadaju«. Ne znamo jesu li i druge historijske kritike u »Beharu« (nepotpisane) iz P. pera (pokojnik nije vodio bibliografiju svoga rada*), ali bih za mnoge — na pr. u vezi s Klaićem — rekao da jesu i čini se, da je tu bila klica mnogih potonjih ličnih konverzija. U 3. br. istog godišta prikazuje Ilešićevu ediciju »Slovinci u prošlosti i sadašnjosti« (»Hrvatsko Kolo«) u kojoj je dr. Žerjav istaknuo, kako Slovenci »svoje političke historije, svog historijskog državnog prava nemaju, no imaju drugo pravo, potičuće iz toga, što jesu... Ima temeljite nade, da će Slovenci zavladati na svojoj grudi i da je ne će više prepustiti tudjincu«. S tim u vezi, izdižući potrebu južnih Slovena, da se dignu nad uski, polukulturni plemenski niveau u kojem je glavno prazno i nesadržajno retrospektivno takmičenje, nikomu na korist, biće da je P. osvrt na Vl. Bogičevića spis »Bosna i Hercegovina srpske su zemlje po krvi i jeziku«, pa zatim »Njemačka temeljitost« (str. 336.). Nego na str. 97. okomio se baš s punim potpisom i na divotizdanje Kranjčevićevih pjesama (u nakladi Društva hrv. književnika u Zagrebu) »za 300 pretplatnika koji raspolazu sa 20 kruna« (zar oni reprezentuju hrvatski narod?!) »A svi vi hrvatski inteligenti, vi gjaci, radnici itd. megju kojima je najveći procent pravih, istinskih poštivača pjesnikovih, vi ćete eventualno morati biti zadovoljni, da ugledate koji egzemplar u divotizdanju i vezu negdje u izlogu kakove knjizare«!

U 22. izvještaju vel. gimnazije u Sarajevu objavljenom na kraju šk. god. XXI. 1907./8. (koji mi neodzivanjem direkcije zavoda ostade nepristupačan) objavio je P. (str. 4.—25.) svoje »Studije iz bosanske povijesti«.

U IV. godištu »Savremenika« 1909., dalje pozabavio se P. nuz osvrt na feminističko »Domaće Ognjište« (a bio je, kao masarykovec, prijatelj toga pokreta) i nuz kritiku »Hrvatsko planinarsko društvo i Bosna i Hercegovina« na nekoliko tada, pa i danas aktuelnih historijskih edicija. Tu se prije svega ističe spomen-zbornik Matice Hrvatske »Posljednji Zrinski i Frankopani«. P. je u ovom prikazu bio neobično kritičan prilazeći izdanju sa mnogo rezerve. »Ne dešava se u nas samo jednom, da odmah iza nekoliko pročitanih stranica upravo moraš odložiti knjigu, staviš je u biblioteku, za kojima ne ćeš više nikada posegnuti.« »Posljednji Zrinski i Frankopani« u Matičinom izdanju, omašna knjiga sjajno opremljena, za

* Tako je ostao nejasan i P. žurnalistički rad.

cijelo ne će ni u jednoj kući hrvatskoj ostati neizrezana i nepročitana«. P. ističe pijetetni i patriotski ton, pa »tu i tamo izlazi pojedini autor iz nužnog objektiviteta, premda se mora priznati, da je predmet sam o sebi takav, da je kadar čovjeka manje strogih principa povući na stazu plačljiva sentimentalizma i frazerskog patriotizma. Srećom za unutarnju vrednotu knjige ovakovi su slučajevi rijetki«. Protiv Šišićeva crtanja P. se zalaže za karakter Petra Zrinskog i ako koncedira da je karakter njegov na mnogim mjestima nejasan. »Jezuitski uzgoj ostavio je nesumnjivo na njem jače tragove, od kojih se Nikola gotovo sasvim emancipirao«. »Upozna li međjutim čovjek čitav »milieu«, saveznike i prijatelje Petrove, dvor i njegove savjetnike, Petar Zrinski visoko stoji nad svim tim ljudima svoga vremena«. P. se obara dalje na Hranilovićeve »zanos« navodeći da je to samo velika doza naivnosti i zatim na katoličku interpretaciju nekih drugih pisaca ovoga zbornika. P. se osvrnuo i na II. svezak Šišićeve Hrvatske povijesti u Maloj Knjižnici Matice Hrvatske, nazivajući ga izvrsnim djelom. »Kod svakoga rada Šišićeva opazit će nepristran kritik historičara širokoga pogleda, stroge objektivnosti. On polagano, ali sigurno koraca putem, koji će našoj historiografiji pribaviti svestran ugled i priznanje... a nadajmo se, da će iza ovoga (II.) slijediti i treći, koji će nam barem u zbitoj formi podati jednom našu kulturnu povijest. Jedva da bi tko više bio pozvan za taj posao od dra Šišića! P. se osvrnuo i na Radonjićevu kritiku Šišićeva spisa (»Srpski Književni Glasnik« februara 1909.), naročito poradi Bosne i Hercegovine. »Ovo kao da je indirektno napereno na dr. Šišića kao pisca nedavno štampanoga ljubljanskog predavanja o Bosni i Hercegovini«, koje je bilo u doba aneksione krize uzbunilo duhove u Beogradu i u Srbiji protiv dr. Šišića. Konačno je P. u paraleli s Ilarionom Ruvarcem branio Račkoga od Radonićevih navoda, a nedavne su publikacije korespondencije Rački—Strossmayer samo potvrdile tu P. obranu. Još ima u tom godištu »Savremenika« prikaz Patschova sarajevskog Instituta für Balkanforschung (Istraživanje Balkana), pa članci »Arheološki Vjesnik«, »Seoba Srba« (dr. A. Ivića), upotrebivši u potonjem obilje svoje jetke ironije. Konačno je P. pretresao i »Das Rechtsverhältnis Bosniens und Herzegovina zu Ungarn. Mit besonderer Rücksicht auf das Mittelalter Von dr. Franz v. Komlóssy. Budapest 1909.« Taj magjarski pisac, naime, pišući o rečenoj temi 1909. godine »ostao je vjeran svojim starim vrelima i literaturi«. Tako se služi za Bosnu XIX. i XX. stoljeća Schimekom iz 1787., pa zatim popom Dukljaninom i sl. Pod naslovom »Uljudba prastarog svijeta« P. je ocijenio i Kućakov sastavak toga ime-

na (izišao u Maloj Knjižnici Matice Hrvatske V.), Ocjena je P. vrlo porazna za autora. »Pisati ocjenu o ovoj knjižici značilo bi, da joj se daje barem nekakova cijena. Ali o tom opusu S. Kućaka ne može se ozbiljno uopće govoriti. O toj se knjižici može pisati samo satira, i ja ne zamjeram toliko g. Kućaku, koji je upotrebio Matičinu nepriliku, jer joj sad već nedostaju i dobre popularne knjige, pak je dao Matici svoje djelce na štampanje, nego zamjeram Matičinom odboru, koji je izdajući »Uljudbu« počinio upravo atentat na znanost, atentat na razum i najustrpljivijeg i najpožrtvovnijeg čitaoca ovog djelca«. P. se je žestio i pišući zapadao u sve oštiji ton. »U odsjeku o državama nailazim ovu delikatesu: Ima primjera, gdje države postaje i na drugi način. Može se dogoditi, da se kojekakve skitnice, robovi, razbojnici i palikuće gdje god steku i nadju koža, koji ih znade ujediniti u zajednicu, kako se to pripovijeda o starom Rimu. Na sličan način nastale su i današnje američke države. Zbog ovog posljednjeg bio bi g. Kućak možda u Americi linčovan, ali nadajmo se, da se ne će odvažiti na tako daleki put...« P. završava: »Ne mogu uza svu dobru volju ipak da ostanem posve miran. Zar tako Matica hoće da popularizuje znanosti? Može li jedna ovakova knjiga ostati bez protesta sa strane naših znanstvenih krugova?... A piscu poručujem, da ode nekuda na »ladanje« — neka uživa svoju zasluženu mirovinu, ali neka se ostavi pera, neka barem o toj temi ne nastavlja«.

1911. polemizirao je P. u »Savremeniku« i to vrlo oštro protiv drugog izdanja Stanojevićeve »Istorije srpskog naroda« (Beograd 1918.). Ovdje je važno napomenuti, zašto se hvata oštre kritike: »...Naši odlični historičari stručnjaci — piše P. iz Sarajeva — kao da ne će da zažaze na polje stručne kritike, pa zato i ima u nas toliko nezvanih na tom polju. Po mome mišljenju bila bi im prva dužnost, da u javnosti izrazuju svoje mišljenje o historijskom radu u nas i da prate historijski rad u Srba. Kod Srba je sasvim drugojačije. Prvi njihovi historici bacaju se i na kritičko polje, pa ako i nije uvijek ljubav za predmet sam, koji ih na taj posao tjera, jer su često po srijedi motivi lični, ipak se može u njih govoriti o ozbiljnom nastojanju, da nijedna važnija pojava na tom polju ne prodje, a da se ne čuje sud kritike o njoj. Isto se tako prati pozorno i rad hrvatskih historičara... Mislim, da bi u tome valjalo da i u nas nastane neka promjena na bolje, a u korist jedne i druge strane«. Prošlo je od toga vremena 20 godina pa naši savremenici znaju već kako je danas. Još kritičkije se P. istavio prikazujući Klaićevu »Povijest Hrvata« (sv. III. dio 1., Zagreb 1911.). Tu nije na odmet i danas još obilnije citirati što je

P. sve isticao o našoj historiografiji prije dva decenija. »Ovakovim djelom kao što je Klaićevo vrijedno je i češće se pozabaviti. Ta u nas se katkada jednoj neznatnoj zbirci mladog literatića posvećuju feljtoni i u novinama i literarnim listovima, izazivlju se polemike i govori se kao o kakvom događaju. To više valja posvetiti pažnju jednom velikom strukovnom djelu, za koje je neumorni pisac žrtvovao jedan znatan dio života dolazeći samo napornim proučavanjem i teškim radom do rezultata. Mi još uvijek nijesmo tako sretni, da bi jedan naš historičar širega pogleda mogao napisati historiju našega naroda na osnovu već izradjene literature i štampanog izvornog materijala. Hrvatski historičar, koji hoće da u jednoj cjelini prikaže povijest našega naroda, mora još uvijek da prekapa po arhivima. U arhivima, veli Klaić, u Zagrebu, Budimpešti, Beču, Gracu, Ljubljani, Mlecima i Rimu sahranjeno je toliĝo blaga, da se ne će moći nikada do kraja iscrpsti. Ako i ne dijelim ovo posljednje mišljenje s učenim profesorom, ipak nam je to dokazom, kako i onaj naš povjesničar, koji hoće prikazati cjelinu, ima da se vječito bori s velikim poteškoćama i kako mora neprestano i u cjelokupnom djelu da prikuplja novi materijal za još neobrađene odsjeke hrvatske historije. Ovo djeluje veoma štetno na jedinstvo jednog ovećeg djela. Pažnja na detalj odvrća pisca od pažnje, koju bi morao posvetiti cjelini... Istina je, da imademo akademiju, da imademo i drugih institucija... Sve je to međutim još odviše malo, a o tom nas je i ponovno uvjerio i peti svezak Klaićeve historije. Vapaj za eminentno kulturnom historijom našega naroda ostat će još dalje samo vapaj, dok još nemamo prikupljenog materijala ni za našu političku historiju i dok je još tako malo detaljnog materijala pribrano za povijest naše kulture. Klaićeva »Povjest Hrvata« prema gore razloženo, nije onako pisana, kako je pisac možda sam želio i kako bi mnogi želili, osobito oni, koji su u historiji pristalice modernijeg smjera u historiografiji: recimo onako kao što je Lamprechtova historija Njemačke. Ovakav način pisanja za nas će još duĝo ostati samo jedna želja. Klaićeva »Povjest« nije pisana ni onako, kao što je na pr. pisana jedna Büdingerova ili Huberova Povijest Austrije. Na mnogim mjestima je odviše rastegnuta doslovnim prijevodima saborskih zapisnika ili inih vrela uz dodatak iz toĝa teksta u latinskom jeziku. Ne znam, zašto se profesor Klaić služio tom metodom. Za stručnjaka je dosta, ako ĝa upozori na dotično vrelo, a laika ubija opširnost i monotonija... Uza sve to držim, da je Klaićeva »Povjest« svojim stvarnim obradivanjem materijala, svojom samostalnošću u shvaćanju pojedinih epizoda i svojom objek-

ktivnošću najbolje, što se do danas u nas napisalo pod imenom »Povijesti Hrvatske«. Kao rijetko koji naš historičar imade Klaić pronicavo oko, da otkrije i ono, o čemu nitko i ne sluti (dokaz tomu su njegove specijalne studije), imade smionosti, da kaže svoje mišljenje, koje se katkada bitno razlikuje od onoga, što bi mnogi te mnogi želili, i u svom je radu neumoran. Čudna sudbina! Historičar, koji je sav svoj život posvetio proučavanju historije svoga naroda, zasnovao i napisao najveću historiju Hrvata, predaje na sveučilištu: opću povijest. Zaista jedna anomalija, koja je samo u nas moguća«. U istom godištu »Savremenika« P. je publikovao i opsežan svoj rad »Dostojevski u političkim spisima«. I manje prikaze objelodanio je P. te godine. Tako govori o »Povijesti okupacije Bosne i Hercegovine 1878.« (Zagreb 1910. izdala »Matica Hrvatska«) te ističe kako je »djelo moglo uz malo nastojanja izići potpunije, sočnije, i probavljivije, osobito obzirom na široke klase, kojim je knjiga namijenjena, nego što je uistinu izišlo«. Notirao je još i dr. Mil. D. Nešića brošuru »O jedinstvu Srba i Hrvata« (Beograd 1910. preštampano iz »Trgovinskog Glasnika«). Poričući joj naučne pretenzije zadovoljava se njom kao popularizatorskim spisom i citira jedan piščev stavak: »Danas (1910.) od palate pa do kolebe, kroz ceo srpsko-hrvatski narod, sa oduševljenjem i ponosom uverenih rodoljuba, oseća se, misli i govori podjednako, kadgod je reč i pitanje o potrebama i interesima o sadašnjosti i budućnosti, o biti ili ne biti srpsko-hrvatskoga plemena«. P. dodaje: »Bude li se međutim i kod Hrvata i kod Srba množio danomice broj ovakih ljudi kao što je dr. Nešić, imat će on ako ne danas, a ono barem u skorijoj budućnosti pravo. Mi to od svega srca želimo«. I na ediciju Capponija i Lugarića »T. G. Masaryk« (Sisak 1911.) P. se osvrnuo znalački na ovo izdanje, koje je međutim »imade toliko jezičnih nakaza, da ih odavno nijesmo toliko na okupu našli u jednoj knjizi«. »Ne sumnjam, da bi se s mnogim Masarykovim nazorima dalo polemizovati, ali ne sumnjam ni o tome, da je velika većina njegovih nazora takova, da možemo samo poželjeti, da njegov nazor o životu i svijetu nadje u nas što više pristaša. Bilo bi to u korist narodnog našeg razvitka i napretka«. P. je zabilježio i pojavu brošure »Život i rad Stojana Šobata, koreničkog prote (1740.—1830.)«. Sr. Karlovci 1911. iz pera Dmitrija Nikolajevića, pa Milovana Ristića »Boj na Kamenici 19. maja 1809. Sinteza istorijskog izvornog gradiva o ovom događaju« (Beograd 1911.). Tu je P. oštro prešao preko metode pisanja: »Prema izričnoj želji svog bivšeg profesora Ljube Jovanovića autor je slijedio jednu osobitu metodu, koja je po mom skromnom sudu ras-

pravu... učinila gotovo neprobavljivom i za laika i za stručnjaka. On je naime iznio detaljno i, kako sam veli, »sintetički« (!) uredio kazivanja i pričanja samih izvora... a nastojao svim silama, da se uzdrži od ličnog opisivanja. Govoreći o toj metodi razvija autor neke sasvim neispravne nazore i tako tvrdi, da je ovakav način pisanja (jednostavno slaganje citata do citata, pače i citata iz novije literature, a ne samo iz vrela) teže a interesantnije od ličnog prikazivanja, jer »više golica našu radoznalost«. Dalje dodaje i ovo: »Šarenilo različitih stilskih kazivanja čini, da nestaje monotonije jednostavnog piščevog stila«. (Kao da svaki historičar mora imati jednostavni monotoni stil!) I još je jednu osobinu ovakove vrste rada autor otkrio: »Svaki će čitalac, kad pročita izvorni materijal stvoriti za sebe lično jednu sliku o ovom događaju, čiji je značaj kontroverzan. Lijepe li historijske rasprave, koja traži, da si na pr. laik lično stvara sliku o događaju, čiji je značaj još kontroverzan. Za historiografiju 20. stoljeća svakako neobični nazori i ja sumnjam, da g. Ljub. Jovanović dijeli nazore svog bivšeg učenika, kao i to, da će g. Ristić naći sljedbenika svojih teorija«. P. svršava onda čuđenjem: »Uza sav dužni pietet prema ovom srpskom narodnom heroju (Singjeliću), sumnjam da li bi srpskom narodu bio od koristi Singjelić 20. vijeka«.

U Sarajevu 1912. štampao je na 78 strana 8° P. svoju »Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva«. Skromno za nju kaže da ju je »sastavio«. Kolikogod je dosljedno isticao nedostatke kulturno-historijskog istraživanja i slikanja kod naših povjesničara i sam se u ovom djelcu vrlo malo osvrnuo na te elemente historijskog života nego se priklonio više pripovijedanju političkih prilika. Za ovaj prvi dio, dašto, da mu je bila uzorom Klaićeva »Povijest Bosne« (Zagreb 1882.) koju je tako reći (odbacivši Klaićev balast) sazeo u ograničeniji opseg ili je mjestimično uvažio i literaturu tada posljednjih 30 godina. II. i III. dio** P. »Povijesti Bosne« (u doba, naime, osmanlijske vlade) 1463.—1739.—1878. obrađen je ku i kamo samostalnije i velika je nadoknada Bašagićeve »Kratke upute...«.

1912. piše P. u »Savremeniku« članak »Češki narod na početku XX. stoljeća« povodom knjige Stjepana Radića s takvim natpisom u izdanju »Matice Hrvatske«. Na nju se oborio kao i na izdavača. Ono što je došlo poslije prošlog svjetskog rada stica-

* Isp. recenziju dr. Bogoljuba Krnica u »Savremeniku« 1912. str. 264.

** Karakteristično je da sarajevski nakladnik nije dao metnuti godine izdanja!

jem državnih grupacija u zajedništvu interesa Jugoslavije i Cehoslovačke to je P. u kulturnom pravcu preporučivao 1912, i prije, jednako kao i Stjepan Radić. No P. mu je spočitnuo da nije napisao valjanu knjigu i da je preopširan. Istina, i on iznosi piščevo opravdanje, što izdavačica nije htjela da dopusti veći opseg od 15 tiskanih araka. Tom prilikom je P. istaknuo i nakazno znanje Čeha o Hrvatima (oko 25 redaka nauči đjak u srednjoj školi o toj slovjenškoj braći). Prelazeći kritički preko pojedinih poglavlja značajno je istaknuti što m. o. P. zamjera Radiću: »Uopće g. Radiću su Nijemci samo »kruti«, »nasilni«, a Francuzi »kulturni«, Slaveni takovi, kakovim su ih nekad smatrali naši preporoditelji. Glavno obilježje pravog slavenskog karaktera je po Radiću: neizcerpivo vrela slavenske dobrote, pobožnosti, pravednosti, ustrpljivosti i radinosti. U istu kategoriju spada i ova Radićeva misao: Slaven prema svomu narodnom karakteru može lakše doći do potpune harmonije svojih duševnih sposobnosti nego ikoji drugi Evropljanin. Meni se čini, da je to Radićev slavenski fetišizam«. P. crta u istom godištu i »Memoare jedne socijalistkinje« (Lilly Braun). Iz srbijanske moderne historije notirao je dr. Milutina D. Nešića brošuru »Otadžbina i moral« (Beograd 1911.) a zauzeo je P. stav protiv pisca, jer da je pisao tendenciozno i frazeološki a ne sociološki, pisao protiv tadašnjeg stanja u Srbiji. »Govoreći o ličnom i političkom moralu dr. Nešić — kaže P. — napada u prvom redu srpske današnje državnike. Nikola Pašić prošao je najgore. Politiku vode u Srbiji ne samo nespremni ljudi, nego često i poznati nevaljalci i u privatnom i javnom životu. Činovništvo je iskvareno. Srbija ne može poći naprijed, dokle god je srpsko činovništvo, srpska vlada pod pritiskom tjesno-grudnih, sebičnih, partijskih i u službi uskih i isključivih partajskih interesa itd. Konačno autor napada i srpski univerzitet i akademiju«. P. zaključuje: »Po svemu nam se čini, da je dr. Nešić i sam zapao u pogriješku, koju predbacuje drugima i da sve promatra sa svog uskog partijskog stanovišta. Ako mu je pako istinski do toga, da se današnje stanje u Srbiji popravi, mislim, da će jedva što god doprinijeti promjeni prilika metodom, kojom je započeo«. U povodu štampanog predavanja dr. Patscha »Bosnien und Herzegovina in römischer Zeit« (Sarajevo 1911.) P. referira na str. 264., kao što se i pod natpisom »Ustanak u Hercegovini« osvrće i na Nikole Buconjića povijest hercegovačkog ustanka (Mostar 1911.). »Sve se to čita upravo u slast, ma da čovjek osjeća tu i tamo, da svjedoci g. Buconjića nijesu vazda kritički razglabali svoja pričanja prije no što su ih njemu predali. Dakako, da sve to ipak još ne čini pravu i potpunu povijest... a

oni, kojima (t. j. srpskim piscima) predbacuje tendencioznost. Čitavom njegovom knjigom vuče se jedna nit animoznog prosudjivanja, koja je mogla izostati, a da tijem ni najmanje ne bi gubio vrijednost Buconjićev rad...«. »Ako samo ostanemo konzekventni, doživjet ćemo još, da uza svu ovu preglasnu krik (Bosna i Hercegovina) ne budu ni hrvatske ni srpske (zemlje)...«. P. zamjera piscu uvod što je u nj »natrpao toliko suvišnih stvari, da je rijetko naći koje dobro zrnice, što bi spadalo na predmet o kojem kani kasnije govoriti. Čovjek se upravo čudi čitajući nekoje glave, kako je pisac mogao doći na misao, da sve to strpa pod naslov: Povijest ustanka u Hercegovini. No uza sve to autorov je rad vrijedan pažnje...«

U to vrijeme (1910.—1912.) bio je P. u Sarajevu i član redakcije »Bosanske Vile« s Jovanom Dučićem, Aleksom Santićem, Petrom Kočićem itd.*, jedini Hrvat među 11 članova ovoga odbora. P. nije u ovom listu pisao članaka nego samo recenzije. Tako 1910. (str. 225.) »Bosna od smrti bana Matije Ninoslava do vlade sr. Kralja Stevana Dragutina« od Milovana Ristića pa (str. 228.) »Memoari sa Balkana 1858.—1878.« od Martina Gjurgjevića; 1911. (str. 262.) »Die Hochzeit des Maxim Crnojević« od K. Lucerne. Za naše je prilike značajno, da se danas — prema izvještaju g. H. Kreševljakovića — ne može ni u Sarajevu naići na komplet bivšeg tjednika »Hrvatska Zajednica«, toliko važna lista za predratnu bosansku historiju, u kojem je navodno i P. surađivao; nemaju ga ni muzejska knjižnica, ni knjižnice »Napretka« i »Prosvjete«. Ovo je već naša domaća pojava kojoj se nikada ne odmaže, jer u kulturnim stvarima uvijek je pripravnost na 100% štednju i riječ »križa« bila je kod nas davno prije Krize omiljeno izgovaranje, jer je za kulturne potrebe kod nas uvijek bilo spremnosti na »štednju«.

1913. u »Savremeniku« referira P. pod naslovom »Država i društvo u sredovjечноj Srbiji« o istoimenom njemački pisanom Jirečkovom djelu (Erster Teil), koje izišlo 1912. u izdanju Carske Akademije u Beču. I o jednom romanu pisao je P. te godine u tom časopisu: Markizina ljubavna pisma (Lilly Braun, Die Liebesbriefe der Marquise, München 1912.). On notira i »jednu vrlo bezazlenu stvar« nekih pripovijesti »Ardijejci« (Severyn Bernolak i Vladoila Kolarić. Iz povijesti Bosne i Hercegovine I. Mostar 1912.). A pod naslovom »Dvije važne publikacije« crta u dva maha (str. 138. 199.) dra. Čire Truhelke »Tursko-slovenske spomenike dubrovačke arhive« (Sarajevo 1912.) i od istog pisca »Gazi Husrefbeg, njegov ži-

* Godišta ovoga časopisa nikako mi nijesu bila pristupačna.

o tom, mislim, ne sumnja ni sam g. pisac, koji da je zapao u »sličnu pogrješku, kao i vot i njegovo doba« (Sarajevo 1912., oba spisa posebni otisci iz »Glasnika muzeja u Bosni i Hercegovini«). Hvaleći učenost autorovu jedno mu zamjera, »jer ovaj naš inače izvršni historičar imade i jednu slabost, a ta je, da rado originalnošću frapira, ali to ni najmanje ne kruni važnosti i znamenovanja njegove publikacije«. P. se na str. 452. poveselio (a kasnije iščekivao nastavke) kad je 1912. Jugoslavenska akademija u Zagrebu počela izvršivati svoj zaključak od 1884. izdajući u Šišićevoj redakciji 1. knjigu »Hrvatski saborski spisi« (Acta comitialia). Od dvije i po stotine spisa nova su 194 komada s predradnjom Smičiklase i Bojničića. P. se već radovao i posebnoj obećanoj editorovoj studiji o hrvatskim saborima u XVI. stoljeću. P. opisuje i raspravu dr. Grge Novaka »Slaveni i Venecija« (pretkano iz programa c. i kr. vel. realke u Spljetu za g. 1912./13.) te ističe kako je umjesto naslova Hrvati i Venecija autor upotrebio izraz Slaveni, jer da se radi o plemenima (Neretljani, Zahumci i dr.) koji da su »u plemenskom smislu ravnopravni Hrvatima i Srbima«. »S vremenom su tek Hrvati i Srbi zavladao tim ostalim plemenima i nametnuli im svoje plemensko ime«. P. ističe kao najzanimljiviji dio rasprave pobijanje dosada gotovo općenito priznate historijske činjenice, da su Mlečani morali plaćati Hrvatima za plovidbu po Jadranskom moru posebni danak. Još ima P. bilješka »Rezente Pfahlbauten von Donja Dolina in Bosnien« (Wien 1913.) Vejsila Čurčića.

1914. »Savremenik« donosi iz P. pera prikaz »Šišićeve »Hrvatske povijesti« treći dio«. P. uvijek misli pišući svoje prikaze, što će reći šira čitalačka publika, on sluti njene predrasude i pokušava da ih pobije. On u Šišića vidi »svojstva, koja nijesmo navikli obično susretati u naših historičara« pa nadodaje, da bi dr. Šišića podčrtao kao patriotu (jer se dr. Š. u to vrijeme, a i prije bavio i aktivnom ugarsko-hrvatskom politikom); »Najposlije htio bih da istaknem još jedno svojstvo ovoga djela, koje po mom sudu nije baš od najmanje znatnosti, ali se u nas držalo u koliko se tiče naše domaće historije najznamenitijim, a to je patriotizam pisca. On se u Šišića ne ističe nametljivo u nekritičkom frazerstvu, ali vi osjećate čitajući njegovu povijest, da je njegovo patriotsko osjećanje jako i duboko«. Pred sam veliki svjetski rat u srpanjskom se broju »Savremenika« (1914.) P. (svejednako pod pseudonimom Historicus) osvrće i na »Geografski i kulturni položaj Srbije« od dr. Jovana Cvijića (preštampano iz Ratne Spomenice »Bosanske Vile«) a završava kon-

statacijom; »Rijetko se u nas na tako malenom prostoru podaje širim slojevima naroda toliko bogatstvo ispravnih shvaćanja i nazora«. Onda donosi i bilješku (str. 382.) o Krnicovoj studiji »Ivan Pastor zagrepčanin, politički agent Kralja Ferdinanda I.« (Lz »Rada« 201. Zagreb 1917.).

Za vrijeme rata P. je unovačen u vojsku i bio na regrutskoj izobrazbi u Ogulinu. Kao već zreo profesor doživio je tom prilikom mnoge scene poznate sličnošću iz spisa Frana Galovića, Miroslava Krleže i Remarque-a (»Na zapadu ništa novo«). Poslije je pušten kući i natrag u civilnu službu. Nepoznati su mi motivi koji su P. nagnali da napusti bosansko-hercegovačku zemaljsku službu potkraj rata, kada je tražio prelaz u hrvatsku banovinsku službu. 1916. nema njegovih priloga u »Savremeniku«, ali se javlja god. 1917. Tada je P. prikazao opet Šišićevu. »Geschichte der Kroaten I« (Zagreb 1917. Izdanje »Maticе Hrvatske«.) Zapazio je tu postojanje dviju povijesti u Hrvata: »...jednu znanstvenu i kritičku, a drugu pjesničko-popularnu i jedva može zamisliti laik u povijesti veće opreke nego što je ova u jednom i drugom shvaćanju. Znam primjera, što sam ih doživio u razgovorima s našom inteligencijom, koliko je uzbuđenje bilo, kad sam nastojao koji događaj iz doba narodne dinastije prikazati u pravom povijesnom svjetlu«. Svoj članak završava P. ovim riječima: »Na kraju ovih razmatranja moram još spomenuti, da se na ovaj prvi svezak osvrnuo dr. Sufflay u »Pester Lloyd« od 23. IX. (1917.). On toplo pozdravlja Šišićev rad i konstatira, da se Šišić često sastaje u razgovorima s mađarskim historičarima. Primjećuje dakako, da Šišiću fali izvjesne istraživačke smionosti, kojom se n. pr. u svom Priručniku suprotstavio protiv izvjesnih državopravnih dogma Račkoga i Tomašića. O pitanju približenja Šišićeva mađarskom shvaćanju i pomanjkanju istraživačke smionosti u pitanju »izvjesnih državopravnih dogma« bilo bi vrijedno pozabaviti se u posebnom članku«. No to P. nije nikada učinio. I u prikazu »Povijest Jajca 1450. do 1529.« dr Lj. pl. Thalloczyja (Zagreb 1916.) predlaže P. u istom godištu »Savremenika« (1917.): »Bilo bi zanimljivo kad bi se tko god u nas malo specijalnije pozabavio radom Thalloczyevim uopće, jer se on u brojnim studijama bavio srpskom, hrvatskom, a napose bosanskom poviješću. Th. ne spada u one mađarske historičare, koji bi u pitanju odnosa između Hrvatske i Ugarske stajali na krajnjem šovinističkom stanovištu, koji u ozbiljnog naučenjaka mogu da pobude samo ironični smijehak. No time ne ću da kažem, da je on dosegao toliki stepen objektivnosti u tom pitanju, da bismo mogli sa zadovoljstvom konstatirati, da jedan mađarski historiograf barem

približno stoji na istom stanovištu kao naši domaći odlični i objektivni stručnjaci. Hrvatska kao poseban politički individualitet gubi se u »zajednici« i Th, i u ovoj povijesti Jajca ostaje vjeran tom nazoru, makar nastoji, da isticanjem pojedinih hrvatskih ličnosti ugodni hrvatskom shvaćanju. Na račun »zajednice« ima u povijesti Jajca i krupnih stvari, pa se čovjek katkada i nehotice mora zapitati, kako je došlo do toga, da je ta rasprava ugledala svjetlo u znanstvenoj knjižnici, što je izdaje zemaljska hrvatska vlada...«. A prikaz Klaićeve monografije »Život i djela Pavla Rittera Vitezovića« (Zagreb 1914.) završava prigovorom protiv latinskih (neprevedenih) citata u izdanjima »Matice Hrvatske«. P. je još notirao Šišićev »Pregled povijesti hrvatskoga naroda« (Zagreb 1916.) komentirajući 1917. njegov smisao i mnogo se zalazujući za autorovu reputaciju pred narodom: »Onima, koji još uvijek misle, da je u popularno-naučnoj knjizi nužno preko štočega prijeći mučke ili prikazati predmet ili događaj u »ofarbanoj« formi, mogu samo da jedno istaknem. Hrvatski narod je davno toliko zreo i svijestan svoje vrijednosti, da može mirno prihvatiti svaku istinu iz prošlosti, pa bila ona i gorka, neugodna. Ona će mu biti samo poukom, čega se treba čuvati i u sadašnjosti i u budućnosti. Ciceronov epiteton za historiju, da je »učiteljica života« treba shvatiti kao duboku istinu, a ne kao frazu«.

Kada je Juraj Demetrović 1917. pokrenuo u tjeskobno doba velikog svjetskog rata toliko epohalnu »Hrvatsku Njivu« u Zagrebu postao je P. također suradnikom, čim mu se nadala prilika.

U »Hrvatskoj Njivi« počeo je P. surađivati u II. godištu (1918.). Tu se osvrnuo na netom izašlu Baernreitherovu monografiju »Bosnien und die Herzegovina in der vor-ottomanischen Zeit« (str. 534.) Značajno je, što P. u kritičkom raspravljanju predmeta kaže u obranu ozbiljnih povjesničara: »Ozbiljni hrvatski historičari znadu sasvim ispravno, kako se Bosna u srednjem vijeku razvijala i kako je taj pojam sasvim nešto drugo od današnjeg pojma Bosne i da bi sasvim bilo krivo, kad bi se današnji pojam Bosne identificirao s pojmom sredovječne Bosne ili da se bolje izrazim raznih oblasti, što su se malo pomalo kupile oko centralne oblasti, koja se zvala Bosnom. U tom nepoznavanju razvitka sredovječne Bosne uzrok je mnogom krivom shvaćanju, koje se javlja u stupcima novina, a i u laičkim izjavama ljudi, koji su doduše zvani, da o toj stvari govore, ali ne smatraju vrijednim, da se poblize upute u pitanja, o kojima govore«. Zatim je publikovao članak »Juraj Križanić« (str. 590 i d., br. 34. i 35.) pisan na osnovi Jagićeve monografije o istoj prvoj

»panslavističkoj ličnosti. Na str. 670 prikazuje velevažan naučni novitet kao što je bila Jirečkova »Geschichte der Serben« II 1 (Gotha 1918.) pa dalje (str. 700.) Ivićevu »Istoriju Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Černojevićem 1459.—1690.« (Zagreb 1914.) uz probrane kritičke napomene o metodi arhivskog istraživanja i onda usvojenom stavu magjarske nauke za pojedine hrvatske slučajeve, dok na str. 715. prikazuje opet Dr. Ive Pilara »Politički zemljopis hrvatskih zemalja« (Sarajevo 1918.).

Klaićev rad P. je što dalje sve više kritikovao i to je davalo povoda napetim kasnijim ličnim odnosima. Bilo je to u ovo doba naročito povodom Klaićeva izdanja »Zagreb 1910.—1913.« (str. 768. br. 45. »Hrvatske Njive«) pogotovo što sadržaj ni izdaleka nije odgovarao naslovu. Između ostalog P. j. n. pr. primjetio na prilično oštar način:

»U geografsko-statističkom dijelu prikaza Zagreba osjećaju se mnoge praznine. Tu se način opisivanja nimalo ne razlikuje od onoga, što smo navikli čitati u običnim »vodičima« po gradovima. Ovaj dio snižuje i čitav nivo Klaićeva »Zagreba«. Bilo bi poželjno, da je malo dublje zašao u antropogeografiju i da je malo više rečeno osim dosta običnih fraza [»oko i srce Hrvata«, »predstraža istoka prema zapadu ili obratno« itd.] o zadaći Zagreba u sadašnjosti, o njegovom znamenovanju uopće. Uvodni člančić nas i odviše podsjeća na laki novinarski način pisanja kakovom osobitom prigodom«. Takav smioni stav što ga je P. zauzeo, nemilo je kasnije osjetio. Još je onda u tom godištu »Hrvatske Njive« dao jedan résumé iz omiljele svoje lektire (str. 779.) »Memoari Aleksandra Hercena«.

U listopadu 1918. (još prije prevrata) postavila je hrvatska vlada u Zagrebu P. za upravitelja ženske realne gimnazije u Osijeku, pa je dužnost nastupio 1. XI. Ravnateljem istog zavoda postao je u svibnju 1920., a u kolovozu 1921. premješten je za gimnazijskog profesora u Zagreb te se u kolovozu 1922. našao kao utvrđeni direktor zagrebačke trgovačke akademije.

U to vrijeme osječkog boravka izdala mu je sarajevska knjižara Studnička za srednješkolce »Repetitorij opće povijesti« u 3 sveska. Kad se pogleda obilje prikaza i literarne P. produkcije, koja iznosi već voluminozna opera, pa to uporedi s čestim slučajevima apatije prosječnih srednješkolskih nastavnika ne za pisanje, nego za čitanje, onda P. aktivnost za 15 godišnjeg srednješkolskog učiteljevanja iskače uvelike. Međutim, nije blistao i nije bio nikada patetičan.

Spomena je vrijedan i na ovom mjestu P. rad i kao pisca srednješkolskih udžbenika, koji se ističe opsežnošću a značajan je

i ovdje (i ako je sastavljački) za ilustraciju neprekidne P. zaposlenosti koja ga nije ostavila u ovom pravcu ni kasnijih godina kada je već bio napustio srednju školu.

— Repetitorij povijesti Austro-Ugarske Monarhije. Sarajevo, Studnička, S. A. (1912.).

— (S dr. Mihovилоm Mandićem): Zemljopis, povijest i državno uređenje Austro-Ugarske Monarhije ... za VIII. r. srednjih škola u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1915.

— Povijest novoga vijeka za više razrede srednjih škola. Sarajevo 1915.

— Povijest staroga vijeka za niže razrede srednjih škola (po L. Weingartneru). Sarajevo 1917. i 1924.

— Pregled Povijesti Južnih Slavena Srba Hrvata i Slovenaca I. dio Sarajevo 1920. II. dio 1921., II. izdanje, Sarajevo 1922. (Studnička).

— Povijest srednjega vijeka za niže razrede srednjih škola. III. izdanje. Sarajevo 1924.

— Pregled Povijesti Južnih Slavena Srba, Hrvata i Slovenaca I. dio. Sarajevo 1926. (Buchwald).*

— Opšta istorija novoga veka za više razrede srednjih škola. Beograd 1927. (ćirilicom) (Izdanje Gece Kona u Beogradu.) Karakteristično je, da Glavni Prosvetni Savet ovu knjigu nije htio preporučiti te tako nije nikada ni ušla u upotrebu.

I ako je sad iza velikog rata izlazila »Jugoslavenska Njiva« P. nije posve zanemario ni »Savremenik«. U travanjskom broju S. 1919. prikazao je »Essaye Natka Nodila« (str. 191.; izdanje Bojničićeve »Prosvjetne Biblioteke« VI. Zagreb 1918.). Tu je opet mogao da se zanese za svog negdašnjeg učitelja i njegovu ideologiju. »Citav niz godina u široj se javnosti jedva njegovo ime spominjalo. Znali su ga cijeniti njegovi učenici na sveučilištu, pa onda oni, koji su sa sveučilišta pošli u razna zvanja, a ipak su sačuvali interes za nauku. Da ovakovih u nas nije baš bilo odviše, mislim da ne trebam napose isticati«. M. o. prikazujući Nodila s više strana P. kaže: »Kakvo je stanovište zauzima Nodilo kao Hrvat i Jugoslaven dovoljno je poznato... Citajući danas njegove essaye, s udivljenjem treba konstatirati, kako je ispravno prosudjivao prilike ne samo vlastitoga naroda, nego i

čitave konstelacije u Evropi i kako je sadašnjica dala potpuno pravo onome, što je on zastupao i za što se borio. U mladosti vatren i odlučan, u poznijoj dobi miran i prekaljen, gleda vedrim smiješkom na razvoj događaja; ta on zna, da vječni i nepromjenljivi zakoni providnosti moraju dovesti povijest njegova naroda do cilja bilo duljim, bilo kraćim putem. Šezdesetih godina kao urednik »Nazionala« brani protiv svog silnog protivnika Tommasea svoj narod. Na riječi Tommaseove, da Dalmacija treba autonomiju i da ne smije pasti u ždrijelo hrvatskih varvara, nego da valja suspregnuti slaviziranje njeno, odgovara Nodilo, da je narodnost dalmatinska, kao i ona slavo-dalmatska, kreacija onih moždana, koji ne mogu da pojme, da je »narod velika ljudska udruga, i to glasovita i djelima i knjigama i po zvanjem svojim, što ga ima u napretku sveopćem ljudskoga roda, živi životom stoljeća«. Prelog je istaknuo zatim i osobito potcrtao oštri Nodilov protunjemački stav: »Ja mrzim njemački hladni egoizam — riječi su Nodilove — što ga krsti »zdravim« svaki tamošnji »superhomo«, svaki bahati nacionalist. Iz dna duše mrzim prusko uznošenje, oholiju i nepravdu. Maska mi je ona glagoljiva i razmetna diplomatija, koja iz Berlina nigdje i nikad ne ulaze riječi jedne za ljudsko pravo i za čovječstvo, već neprestano prijeti pešču, usvojivši Bismarckovo: Macht geht vor Recht. Kao Hrvat Jugoslaven punom mržošću mrzim na prijateljstvo, inače neiskreno, među Turskom i Njemačkom. Nas Jugoslavene Germanija smatra kao djubre za svoju njivu, kao poderine za gradnju većega Deutschlanda. Germanstvo je Južnim Slavenima »svetinja« što pravi stravu, šireći krila nad Balkanom, njezinom Ost-Markom«. Ovako je Nodilo sudio o Nijemcima i upozoravao narod svoj na dva druga naroda kao na dva najjača stupa na kojima počiva opća civilizacija i čovječanski napredak; na narod francuski i engleski...«. Svoj razrađeni prikaz P. je završio ovom konstatacijom: »Pišući o Nodilu u »Savremeniku« prije više od 10 godina, rekao sam, da je golema šeta što je ovaj naš čovjek toliko godina stajao po strani, dok su se u našem političkom i kulturnom životu bančili na površini ljudi, kojima su manjkali i najprimitivniji uvjeti za djelovanje u javnom životu. Citajući njegove essay-e danas nakon strašnih događaja nedavno minule prošlosti, napunja čovjeka zadovoljstvo, da je među nama živio i radio čovjek ovakooga uma i dalekovidnosti kao što je bio Nodilo. Ne gledamo li mi velikim uzbuđenjem onamo na zapad i ne nadamo li se baš od onih naroda, na koje je Nodilo upozoravao kao na glavno žarište kulture i ljudskih ideala, da će nam od njih doći pomoć pred nasrtljivim susjedom? Objesna

* U nekrologu naglasuje sarajevski »Pregled«, (VII., 380): »Preloga pamte naročito posljednje predratne generacije I. gimnazije u Sarajevu... Te generacije ne mogu nikad zaboraviti njegova vanredna predavanja o francuskoj revoluciji i njenim vodima, kazivana sugestivno i fino naglašivana: u njima je Prelog, oživljavajući istoriju, stvarno govorio o sadašnjosti; trebalo je samo učiti.«

Germanija leži u prahu slomljena, južno Slavenstvo ne treba da se boji »avetinja«, što pravi stravu, šireći krila nad Balkanom, ali mjesto nije moderna Italija diše duhom »do nesnosnosti nadutog šovena« D'Annunzija i prisvaja sebi pravo na Dalmaciju. Hoće li biti jače čovječanstvo — pita Prelog — od noćne sove grabeža na tuđem dobru? Nema danas Nodila, da istupi kao nekada mlad i vatren u obranu slobode nada sve, što »je pravo svakoga pojedinca čovjeka, da se razvija potpunoma«, slobode, koja, kad se upravi na narod, tad je »to isto pravo ograničeno dužnošću, da se poštiva pravo drugoga«; sloboda, obilna ona i silna sloboda, iz koje »kao iz vrućka proističu sve ostale slobode, i vjerska i narodna i pojedinačka«. U istom godištu »Savremenika« P. je još notirao i Klaićeva »Acta Keglevichiana« (Zagreb 1917.) u izdanju Jugoslavenske akademije te pripominje memento kojim se češće obraćao hrvatskoj čitalačkoj publici: »I ako su — veli — mnoga aktualna pitanja današnjeg doba potisnula u pozadinu interes za ispitivanje naše prošlosti, ipak ne smije da bude, da se o publikacijama iz naše prošlosti mukom prelazi na dnevni red«, kao što se evo radi danas još i više nego 1919. — G. 1920. se P. osvrnuo u »S.« (str. 61.) člankom »Iz Jugoslavenske Akademije« na prilike u tom zavodu i nemilo ih iskriticizirao (o »savremenijem strujanju«, o grijesima koje je priznao dr. Majcen tajnik, o poraznom broju nabavljača t. j. o desinteresovanju naroda za akademiju, o propustima kritičke smotre, o nevršenju pravila i poslovnika, o potrebi prevoda naučnih djela itd. itd.) dodavši prikaz novih historijskih edicija.

U IV. tečaju »Jugoslavenske (Obnove) Njive«* 1920. prikazao je P. niz novih monografija, tako

— dr. Josip Matasović, Do Ozore 1848. Zagreb 1919.

— dr. Stanoje Stanojević, Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1920.

— Osnova za preobražavanje školom.

— Mirko Gjurkovečki, Politička historija Bosne za okupacije. Zagreb 1920.

— Tri knjige o Jadranu.

Sve to signira sa Historicus, a pripućuje i dva članka: Jan Amos Komensky, i zatim: Jan Hus — Jan Nepomucky.

Početkom 1921. piše u isti list iz Praga o J. S. Machara »Tricet rokú«, o Šišićevim Dokumentima o postanju kraljevstva S. H. i S. 1914.—1919. (Zagreb 1920.), pa o čehoslovačkom pokretu u Rusiji (str. 129.—131. i 150.—153.) te o Dnevniku pukovnika Šveca (»Jugoslavenska Njiva« V. 1921. s. 542.).

* U III. teč. J. N. samo je jedna objava na str. 641.

I VI. tečaj (1922.) ima zamjernu P. suradnju:

— Savez Bugarske, Njemačke i Austrije u g. 1915. (str. 1.).

— Crna Gora i Austrija početkom 1916. god. (str. 161., 211.).

— O Č. Omana Istoriji Engleske (vrlo kritičan stav).

— Jedno pismo Lj. Gaja. Dražba Gajeve štamparije (str. 304.).

— Medicinske prilike za vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića.

U 2. knjizi VI. godišta »Jugoslavenske Njive« manje je publikovao. Tako je pripočeo »Jedan predlog ustava buduće ruske države« (o knjizi dr. K. Kramača »Ruska krise« Praha 1921.). Osim toga donio je niz pisama »Strossmayer Erazmu Barčiću«.

1922. izdala je Blažekovićeve »Narodna Knjižnica« u Zagrebu kao svoj 81.—90. svezak P. prevod s češkoga »Povijesti Rusije« od početka XIX. stoljeća do naših dana koju je napisao dr. Jaroslav Bidlo, praški universitetski profesor historije. Do tada je u Hrvata bilo od historije Rusije samo prevod Rambaudove Povijesti R., od početka njene povijesti do 1884., a niko domaći nije bio stručan da tako nešto sam napiše. Za taj hrvatski, autorizovani prevod Bidlo je napisao još jedno poglavlje pod natpisom »Vlada Nikole II. i ruska revolucija god. 1917.«*) a Prelog je dodao još i prevod Bidlova jednog članka iz »Češkog Časopisa Historičkog«: Literatura za povijest Rusije u XIX. stoljeću. (O samom djelu isp. prikaz u »Narodnoj Starini« I. 204.).

Kada je konačno 1922. umirovljen Vjekoslav Klaić, — a bile su mu već 73 godine — njegova je stolica u filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu ostala ne popunjena. Na snazi je, međutim, bio stari hrvatski sveučilišni zakon koji je vladi davao pravo da i sama imenuje sveučilišne profesore bez obzira na fakultetsko raspoloženje (većine i sl.).**) Takovim je načinom postao (29. XI. 1922.) i P. sveučilišnim profesorom opće po-

*) Sada, međutim, postoji u domaćoj našoj naučnoj knjizi još nekoliko radova te vrste iz pera dr. Alekseja Jelačića. Tako »Ruska revolucija« (Zagreb 1925.) pa »История Русии« (Српска Књижевна Задруга, Београд 1929.).

**) Zakon od 1874. s dopunjcima 1894. §§ 22. i 23. Na taj su način postavljani upravo u zagrebačkom filozofskom fakultetu 1886. dr. T. Maretić, 1902. dr. Gj. Šurmin i 1903. dr. Gj. Körbler. — Rješenjem svojim od 2. VI. 1924. Državni je Savjet u Beogradu presudio da je m. o. i P. imenovanje bilo zakonito. Isp. broširu »Za slobodu nauke« pa međusobne polemike obih grupa u »Hrvatu«, »Riječi« i u »Jugoslavenskoj Njivi«.

vijesti, za ministrowanja Sv. Pribičevića, a to je, nuz nekoliko drugih slučajeva, bilo uzrokom žestokih universitetskih (filosofsko-fakultetskih) trzavica, koje su iza tri godine za ministrowanja Stj. Radića završene umirovljenjem devetorice (14. I. 1926.) uključivši tu i P. Još prije 1922. dobio je P. dopust za Prag, a sam je otišao sa svrhom, da bi se specializovao za univerzitetskog nastavnika. Mnogo mu je tada pomagao praški univ. prof. Bidlo i u Pragu je P. bio izradio svoju »Slavensku renesansu«.

Posred spremanja za universitetsku karijeru P. je dospio da i više prevodi; s češkoga je preveo jedno djelo svoga učitelja Masaryka (Jan Hus, češki preporod i češka reformacija) pa je u maju 1922. opravio taj prevod Jankovićevoj »Narodnoj Knjižnici« u Zagrebu koja ga je štampala 1923. kao svoj 99. svezak.

U »Narodnoj Starini« javio se P. prvi puta već 1922. u 3. sv. (I. 338.) bilješkom »O podrijetlu Gazi Husref-bega« pa onda 1923. prikazom prvog dijela »Dubrovačke diplomacije« dr. B. Cvjetkovića u 4. sv. (II. 81) te bilješkom »L. v. Ranke i Ristić g. 1878.« (II. 85.) i u 5. sv. (II. 176.) priopćivši »Pisma biskupa Strossmayera Erazmu Barčiću«. To je preostatak onoga materijala što ga je 1922. već priopćio u 2. knjizi VI. godišta »Jugoslavenske Njive«.

U 1. knjizi VII. godišta »Jugoslavenske Njive« publikuje P. 1923. svoje historičke glose uz roman D. Merežkovskoga »Car Aleksandar Prvi«. Zatim nadovezuje na svoj prikaz u istom časopisu 1922. (knj. I, str. 271) daljnje izlaganje »Crna Gora i Austrija početkom 1916.«, slijedi referat o knjizi Slobodana Jovanovića »Druga vlada Miloša i Mihaila 1858.—1868.« (B. 1923.) i dr. M. Paulove »Diplomatska hra o Jihoslavany za svetove valky« (Praga 1923.). Biće da je u to doba P. bio zabavljen prevodenjem kapitalnog Burckhardtova djela »Die Cultur der Renaissance in Italien« (možda prema novoj, komentiranoj ediciji). Poznato mi je da je P. prevod potpuno dovršio i da je tada bio u pregovorima s jednom tvrtkom (čini se: Gjurđević u Sarajevu) za izdanje prevoda. Šteta je velika, što do publikacije nije došlo i pitanje je, gdje se nalazi do danas još neštampani rukopis. Povodom toga je P. 1923. u 2. knjizi VII. godišta »Jugoslavenske Njive« napisao uspio essay »Kultura renesanse u Italiji«, ističući u uvodu slučaj Šrepel-Koharić, jer se kreće oko ove teme u prirjetkoj domaćoj naučnoj knjizi te vrste. Tu je sada P. već smionije počeo da istupa kao predstavnik katedre za opću historiju u zagrebačkom sveučilištu.

U istoj knjizi »Jugoslavenske Njive« priopćuje P. i prikaz Stanojevićevih priloga o početku svjetskog rata »Ubistvo austriskog

prestolonaslednika Ferdinanda« (Beograd 1923.) i o dvjema studijama Vl. A. Franceva.

Budući da je P. bio u vezi s Blažekovićevom »Narodnom knjižnicom« on po uzoru Srkulja izdaje isto 1923. »Repetitorij povijesti Srba, Hrvata i Slovenaca.«*)

U novembru je 1923. jedna grupa universitetskih profesora historika u Zagrebu i Beogradu pokušala, da u nakladi zagrebačke Jugoslavenske Štampe pokrene jednu »Istorijsku Biblioteku«, jer su se — navodno — »pokušaji, da se nađu materijalne mogućnosti za izdavanje naučnoga istorijskoga časopisa razbili o grubu materijalni duh poratnih prilika.**) P. je bio među njima i biće da je bio i pokretač te ideje, i kao prva knjiga doista izlazi 1924. njegova »Slavenska renesansa krajem XVIII. i u prvoj polovini XIX. vijeka« (s predgovorom dr. Jaroslava Bidla, profesora slavenske istorije na universitetu u Pragu), strana 484. vel. 8°. O tom djelu donijela i »Narodna Starina« (III. 105) referat iz pera dr. Ferde Šišića. O knjizi je bilo mnogo govora, ona je volumenom, uostalom, najveće djelo P. Na nj se osvrnuo Vl. Lunariček u »Obzoru«, zatim H. Wendel, a u »Jugoslavenskoj Njivi« (IX. 1925. str. 297.) dr. Fran Ilešić. Da je P. imao više vremena za dotjerivanje izvjesnih (nečeških) partija — a žurio se, da se njime predstavi kao habilitacionom radnjom — nema sumnje da bi težina zgruvanih i nerazrađenih dijelova otpala i djelo bi u slovjskoj naučnoj književnosti zauzelo vidnije mjesto. Predgovor je napisan još u Osijeku 1921.

Kao ponovo razrađen temat iz »Slavenske renesanse« valja smatrati essay koji je P. objelodanio u »Srpskom Književnom Glasniku« (n. s. XII. 195. g. 1924.): »Mihailo Bakunin i Jugosloveni na sveslovenskom kongresu u Pragu god. 1848.«; mjestimice su doslovno prenesene stavke iz rečenog djela P.

Da bi proširio kult Strossmayera (korespondenciju bješe zabranjeno objavljivati do 1958.) P. je 1924. izdao kod Blažekovića u Narodnoj knjižnici (sv. 100.) »Strossmayerovu čitanku«, koja je postala vrlo popularna.

U »Jugoslavenskoj Njivi« 1924. dao je P. ove priloge: »Rusija i Evropa« (to je referat o Masarykovu djelu *Russland und Europa* I.), prikaz spisa dr. Grge Novaka »Austrijsko-evropski diplomatski spor zbog beogradske tvrđave (1858./59. god.) Skoplje 1924.«, pa kratak spomen »K stogodišnjici smrti lorda Byrona«. U II. knjizi toga godišta priopćio je prigodni essay »Jan Žiška

*) Isp. kritičan prikaz dr. L. Vojnovića u »Jugoslavenskoj Njivi« VII. 2. str. 237. i d.

**) Isp. objavu u »Jugoslavenskoj Njivi« VII. 2. (1923.) str. 408. — Izšla je još samo 2. knjiga te Istoriske Biblioteke: dr. Grge Novak Hvar, Beograd 1924.

iz Trocnova«, nadalje prikazi brošure: Mir. Koutsky, 1918., zatim dr. Tih. R. Gjorgjevića »Iz Srbije kneza Miloša« i dr. Josipa Matasovića »Die Briefe des Grafen Sermaße«. A u tom je godištu izašao i P. prevod studije dr. Jaroslava Bidla »Vizantijska kultura« (prevod je odštampan i u posebnom otisku sa biografskim nacrtom autorovim za uvod). P. je s ovim češkim historikom gajio velike prijateljske veze koje su se vidno odrazivale u P. radu dulji niz godina.

P. je nadalje za sve vrijeme izlaženja Stanojevićeve »Narodne Enciklopedije Srba, Hrvata i Slovenaca« (1925.—1929.) bio njen revan suradnik i u njoj objavio sijaset historijskih priloga, što ga je također s jedne strane apsorbiralo od projektovana rada, ali i s druge strane osvježavalo, dajući pobude za nove planove, koje je međutim presjekla prerana smrt.

1925. je P. opet u »Jugoslavenskoj Njivi« (IX. 1. i 2.) objavio priličan broj članaka. Ističu se »Cavour« i »Petar Veliki«. P. je odabirao takve općehistorijske teme za predmet svojih članaka, da bi se bolje predstavio kao predstavnik opće historije u zagrebačkom filozofskom fakultetu, želeći da našu oskudnu domaću književnost te struke obogati nizom sastavaka te vrste, a dijelom su i prigodničarski. No značajan je n. pr. i drugi motiv koji ističe u prvom citiranom članku: »U nas još uvijek ima mnogo ljudi, koji su spremni da na svoj način poreknu, kako istorija talijanskoga »risorgimenta«, istorija ujedinjavanja talijanskoga naroda, nema ništa slično s istorijom našega risorgimenta, našega ujedinjavanja... Ima doduše nešto u čemu se istorija našega risorgimenta znatno razlikuje od one talijanskoga. Mi nijesmo bili tako srećni, da bi nam u presudno doba izbio na površinu državnik kova Cavoura...« Osim toga P. je dao dosta dobro razrađen prilog iz domaće povijesti »Miškatović i Perkovac«. I u ovoj je knjizi »J. Nj.« referirao o trima historijskim publikacijama. To je disertacija Aleksija Jelačića »Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848.—1849.« (Zagreb 1925.). S pravom je P. napomenuo: »U našim se istorijama i odviše rado naglašuje gotovo isključivo nacionalno-politička borba, što su je vodili naši narodni prvaci s Mađarima, a samo se površno prelazi preko stava, što su ga zauzimali u socijalnom pitanju«. U drugom referatu P. je ponovo u sigurnom »predratnom« stavu, kritičkije piše, osjećajući vjerovatno i svoj položaj stabilnim, ma da je u krilu zagrebačkog filozofskog fakulteta još uvijek tinjala raspra o legalnosti njegove profesure. P. se osvrnuo na izdanje dr. Vladana Gjorgjevića »Crna Gora i Austrija 1814.—1894.« (Beograd 1924.). P. kaže: »G. Đorđević je učinio u svojoj publikaciji dvije velike pogreške. Trebao je da

donese samo dokumente i to ne onako, kako ih je donio... Preko mnogih stvari prešao je sasvim suvereno... Bilo bi zanimivo nanizati njegove primjedbe, usklikke, zadirkivanja, koja je on očito smatrao duhovitim komentarom svojih arhivalnih dokumenata... Koliko je samo neukusno stalno nazivanje Nikole I. »Nikicom« ili kad ga zove »knez Vrdalama«, »drekavac«... Malo je začudno, da je sve to mogao da učini g. Đorđević u publikaciji, koja je izdala srpska akademija«. U ovoj knjizi »Jugoslavenske Njive« prikazao je P. još i djelo dr. Vladimira Čorovića »Luka Vukalović i hercegovački ustanici od 1852.—1862.« (Beograd 1923.). U drugoj knjizi toga godišta (1925.) priopćio je samo jedan članak: »Boleslav Hrabri« (prigodničarski u povodu devetstogodišnjice njegova krunisanja 1025.). U listku je priopćio Miškatovićeve listove Perkovcu, prikazao Šišićevu »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (Zagreb 1925.) i Jelačićevu »Rusku revoluciju« (Zagreb 1925.).

U beogradskom kalendaru »Budućnost« (god. II. 1926., urednik g. Milan L. Rajić) P. je napisao članak na osnovi preostale korespondencije Barčićeve »Erazmo Barčić i demonstracije protiv Srba u god. 1895.« (prigodom dolaska Franca Josefa I. u Zagreb zatim list Save Grujića, te saborske incidente.

U posljednjemu, X. godištu »Jugoslavenske Njive« u prvoj polovini 1926. (kada je P. naglo umirovljen kao redoviti profesor opće historije u zagrebačkom filozofskom fakultetu*) publikovao je poveći članak »Dekabristi« i prigodni essay o pedesetgodišnjici smrti »Franjo Palacky«. U »pregledu« ove revije prikazao je knjigu dr. Vladimira Čorovića »Kralj Tvrtko I. Kotromanić« (Beograd 1925.) i donio bilješku u knjizi dr. Vasilja Popovića »Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III.« (Beograd 1925.).

P. je od kraja 1922. do januara 1926. — kako je napomenuto — proboravio u zagrebačkom filozofskom fakultetu, potom je bio do 1927. u pensiji, kad ga je beogradski univerzitet izabrao za redovnog profesora opšte istorije srednjega veka u filozofskom fakultetu u Skoplju. Tu je započela posljednja faza njegova života. Za vrijeme tih 10 semestara (II. 1926.—1927. — I. 1931.—1932.) P. je dvije godine zaredom biran za fakultetskog dekana. U Skoplju se bacio i na aktivan članski život u raznolikim kulturnim društvima, pomaćao osnivanje »Jeffimije«, »Češko-slovačke Lige«, bio potpredsjednik Skopskog Naučnog Društva a učinio je i

* Prelog je za tu školsku godinu 1925.—26. bio izabran za dekana zagrebačkog filozofskog fakulteta i brzojavno umirovljenje ga je zateklo na tom položaju.

prve predradnje za osnivanje Studentskog Doma. U Skoplju je posvršavao neke svoje posljednje knjige, dok je kraće članke u to vrijeme objavljivao najviše u zagrebačkoj reviji »Riječ«. Nešto mu je bilo omogućeno da i u ovo doba, za vrijeme jednog semestralnog dopusta, proučava praške i zagrebačke arhive i knjižnice.

Iza dulje stanke, istom 1927. javlja se P. ponovo i u »Narodnoj Starini« prikazujući do tada poslijeratni »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« (N. S. VI. 106). — Iste 1927. g. izdala je knjižarnica Gece Kona u Beogradu Prelogove »Istorijske portrete i članke« u posebnoj knjizi (ćirilicom), 310 str. 8° a to su najviše iz »Jugoslavenske Njive« preštampani većinom prigodničarski članci: Car Aleksandar Prvi; Kultura renesansa u Italiji; Miškatić i Perkovac; Petar Veliki; Boleslav Hrabri; Jan Žiška iz Trocnova; Rusija i Evropa; Kavur; Erazmo Barčić i demonstracije protiv Srba u god. 1895. — U »Riječi« 1927. objelodanio je P. pabirke »Cola da Rienzi«. Biće da je to rezultat pabirčenja po specijalnoj literaturi, kada se P. pripremao da izdade eventualno komentarisovani prevod Burckhartova djela, a možda je i posebna bila simpatija za prelazno doba iz srednjega u novi vijek.

1928. prikazuje P. u »Narodnoj Starini« (VII. 104) monografiju: Dr. Otto Ernst, Franz Joseph I. (1924.).

Još prije marta 1929. kada je zagrebačka »Riječ« poprimila revijalan oblik P. je kao stari pristaša te politike surađivao u tom dnevniku i objavio cijele serije svojih radova među kojima se ističu članci:

- Bakunjin u Českoj
- Cezar Borgia
- Češkoslovački pokret u Rusiji za vrijeme rata
- Grof Aleksandar Cagliostro
- Istorija slovenstva (povodom knjige J. Bidlo: Dejiny slovanstva — Praha 1927)
- Letopis popa Dukljanina (u izdanju Kr. srpske akademije nauka, odličan rad g. dr. F. Šišića)
- Ljudevit Gaj u sumračju svoga života
- Mazzini
- Nekoliko priloga za istoriju postanka hrvatsko-ugarske nagodbe
- Od narodnoga filozofa do državnika (Dr. T. G. Masaryk prije, za i poslije rata).*

Šišićevu ediciju »Korespondenciju Rački-Strossmayer« (izdanje Jugoslavenske aka-

* Iz novinskih isječaka u pokojnikovoj literarnoj ostavštini nije bilo moguće odrediti godišta »Riječi« poradi lošeg načina domaćih naših novina da na stranicama točno ne naznačuju data izdanja (godine).

demije u Zagreb 1928. i d.) P. je među prvima obilno počeo iskorišćavati u publicističke svrhe pa je iz te grupe objavio niz članaka u časopisima i drugdje, ali je živa šteta što je pri tome (u udaljenosti Skoplja) ostajao samo pri jednostranom pomenutom izvoru.* Svejednako je P. ipak zadužio čitalačku publiku što joj dijelove rečene arhivske publikacije donio razrađen po temama. U glavnom je posljednje vrijeme mnogo surađivao u reviji »Riječ« koja je pokazala veliko razumijevanje za ovu vrstu članaka te je P. — urednik »Strossmayerove čitanke« — ponajprije se pozabavio općeno značenjem rečene Šišićeve edicije, (»Riječ« XXV. 1929. br. 35. i XXVI. 1920. br. 48.) a onda objavio zaredom ove članke:

— Strossmayer i Rački prema bosansko-hercegovačkom ustanku i okupaciji (»Riječ« XXVI. 1930. br. 38.—40.)

— Vladika Strossmayer i bosanski Franjevci (»Riječ« XXVI. br. 45. i 46.)

I u Šišićevu zborniku (Zagreb 1929.) dao je nacrt iz te grupe pod naslovom »Strossmayer i Rački o Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina«, dok je onda u »Riječi« (XXV. 9. III. 1929.) iznio »Jubilej prof. Ferde Šišića« i u istom časopisu zaredao opet i drugim člancima, kao što su:

— »Ruski Arhiv« (»Riječ« XXV. 1929. br. 10.)

— Sveti Vaclav i Jan Hus (»Riječ« XXV. 1929. br. 20.—22.)

— Novo djelo o slovenstvu

— Garibaldi u Rimu (»Riječ« XXV. 1929. br. 42.)

1929. je P. postao članom dopisnikom »Slovanskog Ustava« u Pragu i te godine navršio je i 50 godina života. Tom se prilikom sjetio njega i njegov češki prijatelj univ. prof. dr. Bidlo kratkim člankom u »Prager Presse« (8. II.) ističući P. kao savjesna i temeljita naučnog istraživača (gewissenhafter u gründlicher Forscher) te je potcrtao i odlične P. simpatije za Čehoslovake, jer da je i u obrađivanju njihove historije pokazao »ausgedehnte Erudition und synthetische Kunst«.

I 1929. P. nije mimoišao svojom suradnjom našu »Narodnu Starinu«. Priopćio je prikaz essaya dr. Josipa Badalića »Rusko-jugoslavenski odnos u prošlosti« (VIII. 211.)

1929. je P. bio u prilici da štampa svoju »Istoriju slobodnog zidarstva« za koju se spremio dugi niz godina (čitajući češka i njemačka djela te ruke), napisavši predgovor knjizi u kolovozu 1928. u Zagrebu, gdje je redovno boravio o svim praznicima i u vrijeme svoje skopljske profesure.

* Исп. и »Гласник Скопског Народног Друштва« VII—VIII. Скопје 1930. р. 403.

U beogradskoj »Politici« u br. od 17. decembra 1929. objavio je P. koncizan članak »Zagreb i Slovenstvo«, kušajući rehabilitirati grad Zagreb od osvada da nije dovoljno slovjenski nastrojen. Niz neoborivih historijskih činjenica završio je konstatacijom kako »sve do velikog rata Zagreb nije nikada sasvim zaboravio na svoje najbolje slovenske tradicije i on je i u skućenim prilikama tu svoju svest uvek manifestovao na dostojan način«.

Pored Čeha P. se zanimao i drugim Slovjenicima naročito Rusima, pa i ako sticajem prilika nije mogao u tančine i temeljitije prodrijeti u specijalne probleme ruske historije, on ih je motrio u okviru svoje omiljene teme »sveslavenstva«, međusobnih interesa i historijskih odnosa. Zato je upravo s veseljem surađivao u ruskom zborniku što no ga je uredništvo »Ruskog Arhiva« u Beogradu izdalo 1930. pod naslovom »Jugoslavija«. P. se odazvao člankom »Slavjanstvo u južnih Slavjan« nadopunivši teze iznešene već prije u »Slavenskoj renesansi«. A u samom časopisu »Ruski Arhiv« te je godine napisao članak »Rusko-jugoslavenski odnosi u prošlosti« (sv. VII.) i »Posle sveslovenskog kongresa u Moskvi u god 1867« (25. X.—XI.), pa u XII sv. (1931.) »Rusija u svetlosti korespondencije Rački—Strossmayer«.

U »Riječi« je pak štampao
— Giuseppe Garibaldi (»Riječ« XXVI. 1930. br. 8. 10.—16.)

— Evolucija T. G. Masaryka (»Riječ« XXVI. 1930. br. 9.)

— Rad Slovenskog Instituta u Pragu (»Riječ« XXVI. br. 31.)

A u sarajevskom »Pregledu« (V. 178. g. 1930.) nadovezao je na ovaj članak prinosom: »Evolucijom k revoluciji«, isto o Masaryku.

1930. crta P. u »Narodnoj Starini« (IX. 236.) već rutiniranim svojim načinom djelo Viktora Bibla »Der Zerfall Oesterreichs«.

U »Riječi« 1931. (XXVII.) ocrtao je »Memoare kneza Bülowa« (br. 3., 4. i 10.), pa donio završetak prijašnjoj svojoj seriji pod naslovom »Garibaldiana« (br. 13.).

Prikupljajući arhivski materijal za veliko posljednje svoje djelo P. je u zagrebačkom Kr. Državnom arhivu naišao na masu političko-historijskog interesantnog materijala, koji je dijelom razradio i onda priopćio isto u reviji »Riječ«, tako na pr.

— Subvencioniranje »Pozora« sa strane Mažuranić-Šokčevićevog režima god. 1862. (»R.« XXVII. 1931. br. 16.)

— Kako su Sinjani tražili prisajedinjenje Hrvatskoj u god. 1861. (»R.« XXVII. 1931. br. 18.)

— Ostavka biskupa Strossmayera na ča-

sti velikog župana virovitičke županije u godini 1862. (»R.« XXVII. 1931. br. 20. i 21.)

Posljednje i, moglo bi se reći, s metodske stane najvrsnije P. djelo jeste »Pout Slovanů do Moskvy roku 1867« u izdanju »Slovenskoga Ustava« (instituta) u Pragu 1931. kao V. sv. »Prace«.

On je izvjesne odlomke dao već prije na publikaciju. Tako je objavio fragmente u »Letopisu Matice Srpske« godine 1927. »Dr. Mihajlo Polić i sveslovenski kongres u Moskvi 1867.« zatim u Bidlovu zborniku »Jak se nakládalo s některými moskevskými poutníky po jejich návratu« (Praha 1928.) Osim toga iz te je građe objavio još i ovo: Austrijska vlada i druga omladinska skupština u Beogradu god. 1867. »Zapisi« 1928. knj. II. sv. 3. Kako je Jovan Subotić kažnjen radi svoga bavljenja u Rusiji god. 1867. »Borba« 1927. Posle sveslovenskog kongresa u Moskvi g. 1867. (»Ruski Arhiv« 1930. X. i XI.), a i u I. »Godišnjaku Skopskog Filozofskog Fakulteta« štampao je fragment »O sveslovenskom kongresu u Moskvi god. 1867.«, pa dao onda i za »Narodnu Starinu« odlomak, odštampan u X. knjizi, str. 280. (Hrvatski hodočasnici u Moskvi). Predradnje je za ovu studiju vršio niz posljednjih godina u zagrebačkom državnom arhivu (spisi Hrvatske dvorske kancelarije), pa u Pragu, a prošio je s problemom u vezi i naročito čislo starih novina iz toga doba. Kao o sveslovenskom praškom kongresu 1848. tako je i o moskovskom P. sudio praktične rezultate tih dvaju zborova vrlo skeptički, i ako je sveslovenska ideja teorijski porasla. Razdor između slovjenskih grupa potrajao je i dalje (rusko-poljski problem, poljsko-ukrajinski spor). Pa i češka interpretacija slovjenskog pitanja bitno se i poslije kongresa razlikovala od ruskoga shvaćanja dotično ruskih vlastodržaca, koji su sprečavali praktično ostvarivanje kongresnih zaključaka iz straha za svoju unutarnju autokratiju, birokratiju i teokratiju. Tako P. sudi o zaključcima, ali s druge strane dopušta, kao i Holeček, da je sam kongres ipak nešto doprinio onoj suradnji Rusa s balkanskim Slovjenicima u njihovu otporu protiv Turaka sedamdesetih godina XIX. stoljeća.*

I ako je P. četiri godine djelovao u Skoplju na katedri za sredovječnu historiju smjer njegovih ličnih studija produživao je nastojanje započeto u Zagrebu, jer se malone do pred smrt nadao da će se moći vratiti na svoju nepopunjenu katedru opće historije novoga vijeka u zagrebačkim universitetu. U tom je očekivanju i podešavao svoj rad ko-

* Isp. u 27. svesku »N. S.« referat g. dr. A. Jelačića (N. S. XI. str. 71.).

liko je već smagao. Međutim je posljednje, 1931. god. vidno tjelesno oslabio. Fatalno je za nj bilo što se na biralištu 8. novembra 1931. ozlijedio padom na klizavim drvenim stubama jedne skopske osnovne škole. Od potonjih komplikacija za nepuna je dva mjeseca završio radin život. »Beatos puto — kaže Plinius (Epist. XVI. l. VI) — quibus deorum munere datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda, beatissimos vero quibus utrumque« što za pokojnika važi u punoj mjeri, jer se je narodu u sva-

kom mjestu boravka obilno oduživao i za-duživao ga marljivošću kulturna radnika.

Ko se bude kada bavio Prelogovim životopisom i pretresom njegova rada trebaće dakako da nadopuni i ovaj moj nacrt P. bibliografije, jer podaleko od zbirki, koje bi omogućile potpunost, ne mogoh preći sve i iscrpiti, a samu ocjenu njegove pojave daće već ona historija, koja dolazi... Nije bio za skutima Fortune, jer ona pokojniku doista baš nimalo nije bila sklona.

Dr. Josip Matasović.

NEŠTO O STAROM HRVATSKOM ORUŽJU.

II.

Koliko je meni poznato nije se još ni jedan stručnjak pozabavio opisom razvoja kijače odnosno topuza i buzdovana u hrvatskoj prošlosti (u starim ispravama bwzdogan, cambuca). Prema dvorskoj časti župana (buzdovanara) kijačara na hrvatskom kneževskom dvoru možemo zaključiti, da je ova vrsta oružja bila od velike važnosti u naružanju starih Hrvata.

U »Starohrvatskoj Prosvjeti« (II. str. 40) pod naslovom »Podatci za kranilogiju grobova pod stećcima« opisana je jedna lubanja br. 1., koja je dne 2. siječnja 1890. iskopana na groblju u Biskupiji kod Knina. Grob je bio najprostije ograđen jednim samim redom kamenja. Oko ove lubanje nađen je niz srebrnih četverostranih tankih pločica, njih na broju 14, pozlaćenih i urešenih po srijedi izdubljenom šupljom četverostranom piramidom, a naokolo porubljenim gustim nizom izkucanih pupica. Ova se lubanja čuva u muzeju u Kninu.

U zbirci oružja arheološkog muzeja u Zagrebu nalaze se 36 topuza iz bronce, a među njima 16 sa četverostranim ugljatim šiljcima.⁹⁾ (T. I. s. 1 i 3.)

⁹⁾ U inventaru historijske zbirke arheološkog muzeja u Zagrebu unešeni su topuzi iz bronce i bakra pod slijedećim brojevima: 1. Pod br. 511 zvjezdolik buzdovan iz bakra nađen u Bijelom Bregu. — 2. Pod br. 262 buzdovan iz bakra nađen u Ludbregu XIV. v. — 3. Pod br. 563 buzdovan iz bronce nađen u Trpinji XIV. v. — 4. Pod br. 564 buzdovan iz bronce nađen iz Gajeve zbirke XV. v. — 5. Pod br. 565 buzdovan iz bronce nađen u Dalju XV. v. — 6. Pod br. 566 buzdovan iz bakra nađen u Vinkovcima XV. v. — 7. Pod br. 569 buzdovan iz bakra nađen u Zagorju XV. v. — 8. Pod br. 756 buzdovan iz bakra nađen u Vukovaru u Vuki XVI. v. — 9. Pod br. 798 buzdovan iz bakra nađen u Vinkovci okolica XIV. v. — 10. Pod br. 1179 buzdovan iz bronce, Sjeverna Srbija uz Savu XIV. v. — 11. Pod br. 1227 buzdovan

Oni su izrađeni iz ljevane bronce tako, da im kao podloga služi kocka, kojoj su stranice većim dijelom 3 cm velike. U sredini ovih stramca stoji izbočena četverostrana piramida itako, da joj uglovi raspolovljuju stranice kvadrata.

Prema tome imade taj (topuz) kijac četiri šiljka u obliku četverokutnih 1.5 cm visokih piramida i 8 trokutnih 1 cm visokih šiljaka. Akoprem su to na oko maleni, ali su zato vrlo masivni kijci.

Šiljci ovih (topuza) kijaca sasvim naliče onima na nakitu iskopane lubanje u Biskupiji kod Knina.

A. Demmin u »Die Kriegswaffen«, St. 786, No. 4 Bis. iznaša dvije glavice brončanih topuza od kojih jedan imade uglate a druga okrugle šiljke, te on misli da ovi potječu iz XIII. ili XIV. stoljeća (?), a čuvaju se u mu-

zeju u okolici Čazme XV. v. — 12. Pod br. 786 buzdovan iz bronce, Hrvatska XIV. v. — 13. Pod br. 789 buzdovan iz bronce iz Kukuljevićeve zbirke. — 14. Pod br. 1836 buzdovan iz bronce, Sotin Vinograd XIV. v. — 15. 567 buzdovan iz bakra nađen u Južnoj Ugarskoj XIV v. — 16. Pod br. 570 buzdovan iz bronce nađen u Grubišnom Polju XVI. v. — 17. Pod br. 1742 buzdovan iz bronce, Topolovac kod Bjelovara XV. v.

Ovome popisu imao bih prigovoriti, da navedeno oružje nisu buzdovani već topuzi odnosno kijci i da su oni kod kojih stoji oznaka »XIV. v. prema mišljenju Dr. Truhelke i prema mojem mnogo stariji. Dr. C. Truhelka kaže u »Glasniku muzeja« od god. 1914. str. 243: »Topuz nalazi se već u doba bronce i imade onda oblik brončane, na sredini šupljinom za sop kuglje, kojoj je površina pokličena pravilnim ugljatim izbočinama te uslijed toga naliče koncentričnoj skupini šiljatih kristala, koji predstavljaju zvijezdu. Isti oblik samo od željeza izrađen pojavljuje se u doba seoba naroda, te su u (sarajevskom) muzeju sačuvana četiri komada te vrste«.